

LBRIS

We know
books

TONY JUDT

Când lucrurile
se schimbă

Eseuri
1995–2010

Introducere. Cu bună credință.....	11
------------------------------------	----

PARTEA I

1989: Epoca noastră

Capitolul 1. Mereu la vale.....	25
Capitolul 2. Europa: Marea iluzie	41
Capitolul 3. Crime și delictes	59
Capitolul 4. De ce a funcționat Războiul Rece.....	78
Capitolul 5. Despre libertate și Țara Libertății	97

PARTEA a II-a

Israelul, Holocaustul și evreii

Capitolul 6. Drumul spre nicăieri	121
Capitolul 7. Israelul: Alternativa	129
Capitolul 8. Un lobby, nu o conspirație.....	138
Capitolul 9. „Problema răului“ în Europa postbelică	143
Capitolul 10. Ficțiunile de la fața locului.....	156
Capitolul 11. Israelul trebuie să se desprindă de mitul său etnic.....	161
Capitolul 12. Israelul fără clișee	165
Capitolul 13. Ce e de făcut?.....	170

PARTEA a III-a

11 septembrie și noua ordine mondială

Capitolul 14. Despre <i>Ciuma</i>	185
Capitolul 15. Propriul său dușman, cel mai înverșunat.....	196

Capitolul 16. Cum trăim acum	214
Capitolul 17. Antiamericani în străinătate	229
Capitolul 18. Noua ordine mondială	244
Capitolul 19. Este soarta ONU pecetluită?	261
Capitolul 20. Ce-am învățat, dacă am învățat ceva?	277

PARTEA a IV-a

Cum trăim acum

Capitolul 21. Gloria căilor ferate	293
Capitolul 22. Aduceți trenurile înapoi!	302
Capitolul 23. Tăvălugul inovației	311
Capitolul 24. Ce e viu și ce a murit în social-democrație? ...	326
Capitolul 25. Generații în pericol	346

PARTEA a V-a

În ultimă instanță, toți suntem morți

Capitolul 26. François Furet (1927-1997)	355
Capitolul 27. Amos Elon (1926-2009)	363
Capitolul 28. Leszek Kołakowski (1927-2009)	368
Note	375
Listă cronologică a eseurilor și articolelor publicate de Tony Judt	404
Indice	413

MEREU LA VALE

Printre istoricii din lumea anglofonă, există o „generație Hobsbawm” bine definită. Este alcătuită din bărbați și femei care au început să studieze trecutul în așa-zisul „deceniu prelungit”, între anii 1959 și 1975, și al căror interes față de trecutul recent a fost stimulat irevocabil de scrierile lui Eric Hobsbawm, chiar dacă acum sunt în dezacord cu multe dintre concluziile lui. În anii aceia, Hobsbawm a publicat o operă remarcabilă, atât cantitativ, cât și calitativ: *Primitive Rebels*, apărută pentru prima oară în 1959, îi familiariza pe tinerii proveniți din mediul urban cu o lume a protestelor rurale, în Europa și în restul lumii, care acum ne este mult mai cunoscută, în mare măsură datorită scrierilor unor cercetători a căror imaginație a fost înflăcărată mai întâi de cărțulia lui Hobsbawm. *Labouring Men, Industry and Empire*, ca și *Captain Swing* (scrisă împreună cu George Rudé), au reconstituit substanțial istoria economică a Marii Britanii și a mișcării muncitorești din aceeași țară; cele două cărți au readus în atenția specialiștilor o tradiție pe jumătate uitată a istoriografiei radicale britanice, revigorând cercetarea condițiilor de trai și a experiențelor micilor meșteșugari și ale muncitorilor, într-o manieră care impresionează prin erudiție și nivelul fără precedent de sofisticare științifică.

Într-adevăr, interpretările și concluziile acestor cărți par convenționale în ziua de astăzi, dar asta doar fiindcă este greu să ne amintim cum arăta subiectul lor înainte de a fi abordat de Hobsbawm. Nici un demers revizionist rău-intenționat, nici o amendare, la modă acum, nu pot minimaliza impactul peste timp al acestor scrieri.

Dar cea mai trainică amprentă pe care Hobsbawm a lăsat-o asupra conștiinței noastre istorice o reprezintă marea lui trilogie

despre așa-zisul „secol prelungit”, din 1798 până în 1914, al cărui prim volum, *The Age of Revolution, 1789-1848*, a apărut în 1962. E greu de apreciat cât de mare a fost influența exercitată de această carte în primul rând fiindcă a devenit o parte integrantă a felului în care percepem acea perioadă, toate celelalte scrieri care i-au urmat fie încorporând-o inconștient, fie atacând-o. Ideea de bază, interpretarea epocii ca pe un timp al mișcărilor sociale dominat de apariția și de dezvoltarea burgheziei în nord-vestul Europei, a devenit, în cele din urmă, „interpretarea convențională”, criticată acum în mod constant și supusă revizuirii. Cartea a fost urmată, în 1975, de *The Age of Capital, 1848-1875*, o superbă trecere în revistă a anilor de mijloc ai secolului trecut, bazată pe un material extrem de bogat și pe o înțelegere la fel de profundă. Această carte rămâne, după părerea mea, capodopera lui Hobsbawm, fiindcă analizează numeroasele transformări ale lumii la jumătatea epocii victoriene într-o narațiune istorică unitară, care și-a păstrat vigoarea. În *The Age of Empire, 1875-1914*, care a apărut doisprezece ani mai târziu, există, evident, un aer elegiac, ca și cum istoricului de frunte al secolului trecut i-ar părea rău că epoca se sfârșește în brațele sale. Impresia generală este a unei perioade de schimbări proteice, în care s-a plătit un preț prea mare pentru rapida acumulare de bogăție și de cunoștințe; dar și o perioadă plină de promisiuni și de viziuni optimiste al unui viitor luminos, tot mai bun. Secolul al XIX-lea, cum ne amintește Hobsbawm în ultima sa carte, a fost „perioada mea”; ca și pe Marx, cel mai bine îl prinde rolul de descoperitor al mecanismului său ascuns; Hobsbawm și-a exprimat fără reținere admirația și respectul față de uluitoarele realizări ale secolului trecut.

Tocmai de aceea e surprinzător că Eric Hobsbawm s-a hotărât să scrie un al patrulea volum, despre „secolul XX prescurtat”*. Așa cum recunoaște în prefață: „Aproape întreaga mea carieră am evitat să scriu despre ce s-a întâmplat după 1914”. Istoricul

---

* Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, New York, Pantheon, 1995

invocă motive convenționale pentru a-și explica această aversiune: suntem prea aproape de evenimente ca să putem fi obiectivi (Hobsbawm, născut în 1917, le-a trăit aproape pe toate), încă nu s-a scris suficient despre ele și e prea curând să le interpretăm cum se cuvine.

Dar e clar că există și un alt motiv, unul pe care Hobsbawm sigur nu l-ar nega: secolul XX s-a sfârșit cu prăbușirea indiscutabilă a idealurilor și a instituțiilor sociale și politice cărora le-a fost credincios cea mai mare parte din viață. E greu să nu vezi în el o poveste sumbră, întunecată, a erorii și dezastrului. Ca toți ceilalți membri ai unei generații remarcabile de istorici comuniști sau foști comuniști britanici (Christopher Hill, Rodney Hilton, Edward Thompson), Hobsbawm și-a concentrat atenția asupra trecutului radical, revoluționar, și asta nu numai fiindcă linia partidului îi interzicea, practic, să scrie pe față despre trecutul recent. Pentru un comunist de o viață, care este și un specialist de prestigiu, interpretarea istoriei secolului nostru se lovește de mai multe obstacole aproape insurmontabile, după cum demonstrează, din plin, ultima sa carte.

Și, totuși, Hobsbawm a scris ceea ce, din multe puncte de vedere, este o carte extraordinară. Argumentația este explicită și îi reflectă în mod direct structura tripartită. Prima secțiune, „Epoca unei catastrofe“, se ocupă de perioada care începe cu izbucnirea Primului Război Mondial și se sfârșește cu înfrângerea lui Hitler; cea de a doua, „Epoca de aur“, este o analiză a perioadei de creștere economică și de transformări sociale remarcabile, fără precedent, care a început în jurul anului 1950 și s-a terminat la mijlocul anilor 1970, provocând „Alunecarea de teren“, cum intitulează Hobsbawm a treia și ultima secțiune a cărții, care se ocupă de istoria ultimelor două decenii. Fiecare secțiune are o temă dominantă, susținută de detaliile propriei istorii. Pentru deceniile de după asasinatul de la Sarajevo, autorul descrie o lumea care trece, vreme de 40 de ani, „dintr-o calamitate în alta“, o epocă a nefericirii și ororilor, o perioadă în care milioane de refugiați au rătăcit, neajutorați, pe subcontinentul european, când legile războiului, elaborate cu atâtea eforturi de-a lungul secolelor precedente,

au fost abandonate total. (Din cei 5,5 milioane de prizonieri de război ruși din cel de-al Doilea Război Mondial, aproximativ 3,3 milioane au murit – doar o statistică din multe altele, care ar fi fost de neconceput pentru o generație mai veche.)

Despre „Epoca de aur“ de după cel de-al Doilea Război Mondial, Hobsbawm notează că a fost perioada în care, pentru 80% din populația lumii, Evul Mediu a luat sfârșit, lăsând loc unui timp al schimbărilor și dislocărilor sociale dramatice în Europa, ca și în fostele colonii, al căror control fusese abandonat de puterile europene. Dar succesul exploziv al capitalismului occidental postbelic, care a generat o creștere economică într-un ritm fără precedent, pe fondul distribuirii beneficiilor unui număr tot mai mare de persoane, a purtat în el germenii propriei corupții și disoluții. Nu e de mirare că Eric Hobsbawm și-a câștigat reputația de autor al unor interpretări marxiste subtile, sofisticate, a evenimentelor.

Așteptările și instituțiile create de experiența expansiunii rapide și a inovațiilor aplicate pe scară largă ne-au lăsat o lume cu puține repere recognoscibile sau practici demne de a fi urmate, lipsite de continuitate și solidaritate între generații sau transocupaționale. Ca să dăm un singur exemplu, democratizarea științei și a resurselor (inclusiv armele) și concentrarea lor necontrolată în mâinile unor corporații amenință să submineze înseși instituțiile lumii capitaliste care le-au produs. Fără practici comune, culturi comune, aspirații colective, lumea noastră „și-a pierdut busola, a devenit instabilă și s-a lăsat măcinată de crize“.

Pe scurt, istoria secolului XX, așa cum o vede Eric Hobsbawm, este declinul unei civilizații, istoria unei lumi care a exploatat din plin potențialul material și cultural al secolului al XIX-lea, dar i-a și trădat promisiunile. În cursul războaielor, anumite state au utilizat arme chimice asupra civililor neînarmați (chiar și asupra propriei populații, ca în cazul Irakului); inechitățile de ordin social și ecologic care decurg din acțiunea haotică a forțelor pieței se adâncesc, în timp ce ideea intereselor și a moștenirilor colective pierde tot mai mult teren. În politică, „declinul partidelor

de masă, bazate pe apartenența la o clasă socială, pe o ideologie comună sau și pe una și pe cealaltă, a eliminat motorul social major care îi transformă pe bărbați și femei în cetățeni activi în plan politic“. În ceea ce privește cultura, totul este „post-“ acum:

postindustrial, postimperial, postmodern, poststructuralist, postmarxist, post-Gutenberg etc. Ca și în cazul înmormântărilor, aceste prefixe recunosc oficial moartea, dar fără să presupună vreun consens sau chiar certitudine despre natura vieții de după moarte.

O mare parte din cartea lui Hobsbawm este dominată de această perspectivă a unui Judecăți de Apoi iminente, ca într-una dintre profețiile lui Ieremia.

Ceea ce nu-i știrbește din valoare. Ca tot ce a scris Hobsbawm, „epoca extremelor“ este descrisă și analizată într-o proză simplă, limpede, liberă de jargon, pompozitate și prețiozitate. Ideile importante sunt exprimate în doar câteva cuvinte, frapante, adesea pline de umor: impactul politic al celui de-al Doilea Război Mondial este exprimat succint în următoarea remarcă: „nici un guvern n-a mai rămas în picioare între granițele Franței și Marea Japoniei“; ni se amintește de opinia jalnică pe care Hitler o avea despre democrații – „Singura democrație pe care o lua în serios era cea britanică, pe care justificat o considera ca nefiind sută la sută democratică“. Opinia, în aceeași notă, a lui Hobsbawm despre Noua Stângă din anii 1960 e și ea detaliată:

Chiar în clipa în care tineri stângiști, plini de speranță, citau din strategia lui Mao Zedong privind triumful revoluției prin mobilizarea milioanei de țărani împotriva fortărețelor urbane ale status-quo-ului, aceste milioane își abandonau satele ca să se mute la oraș.¹

Referirea la milioanele de țărani arată că, deși eurocentric până la exagerare, Eric Hobsbawm are o anvergură unică.² Cunoștințele lui nemijlocite despre America Latină, ca și simpatia pe care o manifestă pentru această regiune a lumii, conferă și mai

multă credibilitate descrierii impactului pe care l-a avut Marea Criză din 1929 asupra întregii lumi, la fel cum comparația pe care o face între sindicatul Solidaritatea din Polonia și Partidul Muncitorilor din Brazilia, ambele mișcări muncitorești naționale care s-au dezvoltat în anii 1980, în opoziție cu politica unui regim represiv, este sugestivă și originală. Cu siguranță, lecturile lui omnivore se axează mai mult pe Sud decât pe Est, cu rezultate nefaste, care vor fi discutate mai jos; dar este clar că a păstrat contactul cu literatura despre radicalii peruvieni și bandiții napolitani (ca și cu oamenii înșiși), lucru pe care îl folosește cu efecte impresionante în analiza transformărilor sociale și economice din societățile înapoiate. Și, cu aceeași ușurință, poate folosi date din *Food and Food Production Encyclopedia* apărută în 1982 (un articol despre „produse din carne naturale, fabricate și restructurate”), pentru a-și susține opinia despre consumerism.

Această carte amintește și faptul că Eric Hobsbawm este, prin studii și înclinație, un istoric al economiei, prin excelență analitic. Cele mai bune pagini ale sale sunt cele în care discută Marea Criză sau natura și consecințele „boomului” postbelic, evitând în mare măsură narațiunea de tip militar sau politic. Descrierea absurdităților de ordin economic din lagărul sovietic („o colonie producătoare de energie a unor economii industriale avansate – practic proprii sateliți occidentali”) sau ale economiilor socialiste ca „sistem industrial mai degrabă arhaic, bazat pe fier și fum” este evident superioară analizelor politice pe care le face aceluiași societăți.

De asemenea, autorul se simte mult mai în largul său atunci când tratează fascismul ca pe un produs al crizei economice mondiale decât în discuția, rapid expedită, a surselor politice ale acestuia. Descrierea prăbușirii dramatice a regimurilor comuniste în 1989 aproape că e pusă pe seama unui determinism economic; ceea ce nu înseamnă că managementul economic defectuos și crizele provocate de datoriile tot mai mari nu au jucat un rol important în căderea comunismului – nici pe departe; dar, discutându-le, Hobsbawm ne arată clar că e pe un teren cunoscut,

unde și preferă să rămână. Acest fapt face și mai credibilă trecerea în revistă a evenimentelor care s-au produs în Occident după anul de grație 1974. Autorul face o analiză clară și convingătoare a dilemelor pe termen lung ale economiei internaționale. La fel de lucidă este și descrierea crizei economiei statelor sociale care a apărut în clipa în care liderii naționali au încercat să evite costurile politice ale scăderii activității economice prin taxarea unei populații active tot mai reduse numeric, pentru a ajuta să supraviețuiască victimele propriilor politici.

În pofida accentului pus pe tendințele economice de lungă durată și pe modelele care s-au impus în cursul secolului XX (o caracteristică a tuturor scrierilor lui Hobsbawm), *The Age of Extremes* este și cartea sa cea mai personală; starea de spirit oscilează între o perspectivă mai degrabă convențională și un comentariu într-o notă aproape intimă. Autorul declară că a studiat secolul XX „privind și ascultând“, și îl credem pe cuvânt.³ Inflația de după Primul Război Mondial e surprinsă în imaginea bunicului său austriac care, încasându-și asigurarea ajunsă la maturitate, descoperă că banii îi ajung doar pentru un pahar de băutură în localul lui preferat, în timp ce dezgustul estetic al lui Hobsbawm față de situația dezastruoasă a orașelor din anii 1960 vine în contrast cu amintirile din copilărie despre „marile monumente arhitecturale ale burgheziei liberale“ din Viena. Când scria că prăbușirea imperiilor coloniale nu părea iminentă în 1939, se baza din nou pe amintiri personale; la fel ca alți tineri înscriși la o școală pentru comuniștii în devenire din Marea Britanie și din colonii, nu se aștepta la așa ceva.

Ca să illustreze schimbările sociale din Palermo, șomajul din Sao Paulo sau riscurile introducerii capitalismului în China, apelează la discuțiile cu bandiții sicilieni, la organizatorii mișcării muncitorești din Brazilia și la birocrății comuniști chinezi (nu degeaba menționează, în *Who's Who*, că îi place „să călătorească“). Ca profesor la King's College, Cambridge, l-a cunoscut pe Alan Turing, nefericitul inventator al computerului, iar relațiile lui cu comuniștii îl pun în contact cu primarul (comunist) al Bologniei,

care îl informează despre condițiile favorabile apariției unei economii agro-industriale în regiunea Emilia-Romagna.⁴

Modul în care Hobsbawm își împărtășește propria percepție asupra secolului XX impresionează atât prin onestitatea, cât și prin sinceritatea lui dezarmantă.⁵ Autorul se include în „mulțimea atentă, încrezătoare“, care asculta ore în șir discursurile incoerente ale lui Castro; ne amintește că „tradiția stângii“ preferă să nu recunoască sprijinul pe care fascismul, odată ajuns la putere, a putut conta din partea muncitorilor foști socialiști și comuniști; și evocă șocul unui lider comunist din Marea Britanie (din Londra) în momentul în care a descoperit cât de bine o duc, prin comparație, muncitorii din Coventry: „Vă dați seama că tovarășii de acolo au *automobile*?“

Bineînțeles că a emis și judecăți greșite și chiar recunoaște acest lucru, exprimându-și de mai multe ori admirația față de jurnaliștii profesioniști care au văzut niște lucruri pe care el, marxistul convins, le-a scăpat din vedere. Profeția făcută în urmă cu patruzeci de ani, de către corespondentul din China pentru ziarul *Times* din Londra, aceea că până la începutul secolului XXI comunismul va dispărea peste tot în lume, mai puțin în China, unde se va transforma într-o ideologie națională, l-a șocat pe Hobsbawm, după cum singur recunoaște; astăzi, însă, profecția e cât se poate de plauzibilă. Spre sfârșitul cărții, meditănd la dilemele vremurilor noastre, autorul admite că și Marx a greșit, pentru că omenirea „nu-și pune *întotdeauna* numai probleme pe care le poate rezolva“.

Dacă virtuțile acestei cărți decurg din caracterul său angajat și personal, la fel se întâmplă și cu defectele ei – sau mai degrabă defectul, fiindcă există doar unul, deși sub diverse forme. Din moment ce aceasta este povestea vieții lui Hobsbawm – o viață dedicată, încă din tinerețe, cum amintea el recent într-o emisiune la radio BBC, unei singure cauze – autorul este bineînțeles înclinat să vadă tabloul general și conflictele epocii aproape la fel cum le-a văzut atunci când erau în plină desfășurare. Mai ales categoriile dreapta/stânga, fascism/comunism, progresist

și reacționar par foarte bine delimitate, cam cum erau în anii 1930, când Hobsbawm a făcut cunoștință cu ele. Astfel, autorul recunoaște fără rezerve erorile tragice ale strategiei comuniste sau preferințele estetice publice, straniu de asemănătoare, ale liderilor fasciști și comuniști, și chiar monstruoșitatea comunismului ca sistem. Dar nici măcar o clipă nu îi trece prin minte să revină asupra polarităților convenționale ale timpului și să trateze fascismul și comunismul ca pe niște aliați mai mult decât ocazionali și paradoxali.

Mie mi se pare că aceasta este o ocazie ratată. Pentru Hobsbawm, Războiul Civil din Spania, precum și alianțele și loialitățile pe care le-a creat, rămân „singura cauză politică ce pare, privind retrospectiv, la fel de pură și de atrăgătoare ca în 1936“. Tocmai din acest motiv, Războiul Civil din Spania și, în general, dezacordurile circumstanțiale din anii 1930, sunt acum un obstacol în calea reconsiderării radicale a iluziilor cărora le-au dat naștere.

Astfel, Hobsbawm nu numai că nu discută modul în care Stalin s-a folosit de conflictul spaniol, rezolvând probleme locale și internaționale sub pretextul că ar susține războiul antifascist, dar evită și să analizeze modul în care întreaga experiență a „unității antifasciste“ a ajutat la făurirea unei noi imagini pentru comunismul internațional de după dezastrele strategice, militare și economice din primele două decenii. Dacă vrem să înțelegem secolul XX, trebuie să ne oprim asupra acestei redefiniri radicale a comunismului (repetată, la scară mai mică, după 1943). Din păcate, tiparele gândirii și ale practicii comuniste sunt descrise aici în mare măsură cum erau înțelese și prezentate la vremea respectivă, chiar cu limbajul și categoriile tradiționale, astfel încât fenomenul bolșevismului este analizat doar în termenii săi restrictivi.

Hobsbawm devine cât se poate de explicit atunci când tratează Revoluția Bolșevică și regimul comunist ulterior ca pe „un program de transformare a țărilor înapoiate în țări avansate“, o abordare răspândită cândva printre „revizioniști“ și alți critici binevoitori ai stângii, în încercarea lor de a explica felul în care

revoluția lui Lenin a devenit autocrația lui Stalin. Dar autorul nu se întreabă dacă, în primul rând, aceasta nu a fost cumva prima și cea mai mare lovitură de stat din „Lumea a Treia“, pe care o descrie atât de bine în altă parte, în care adepții unei revoluții moderne pun mâna pe capitală și iau cu forța puterea într-o societate arhaică. Distincția poate părea minoră, dar este crucială. Prin excluderea revoluției bolșevice din categoria unei simple „lovituri de stat“ și prin repetarea obsesivă a ideii că revoluția s-a datorat „maselor populare“, Hobsbawm păstrează calitatea *sui generis* a experienței comuniste și, în consecință, rămâne fidel unei interpretări a secolului nostru care pare tot mai inadecvată pe măsură ce evenimentul se îndepărtează în timp.

La fel, felul în care Hobsbawm tratează fascismul ratează șansa de a stabili în ce măsură războiul purtat de Hitler a fost, *de facto*, o revoluție europeană majoră, transformând Europa Centrală și Europa de Est și pregătind calea pentru regimurile „socialiste“ ale anilor postbelici, construite pe schimbarea radicală provocată de Hitler – cu precădere distrugerea intelectualilor și a clasei de mijloc urbane din regiune, mai întâi prin uciderea evreilor și apoi ca rezultat al expulzării postbelice a germanilor din ținuturile slave eliberate. Dat fiind că are grijă să minimalizeze orice atribut „revoluționar“ al fascismului, modul în care Hobsbawm tratează cel de-al Doilea Război Mondial este mult prea convențional, neglijând ironia inerentă a procesului prin care Hitler a pregătit calea pentru Stalin. Și aceasta mi se pare o consecință a unui mod de a vedea lumea în acea perioadă, când fascismul și comunismul, atât sub aspect ideologic cât și militar, se aflau într-un conflict total, iar Stalin reprezenta „aripa de stânga“ a forțelor victorioase ale Iluminismului.

Rezultatele acestei abordări sunt cât se poate de evidente în modul în care Hobsbawm tratează Europa de Est – sau, mai degrabă, nu o tratează; „socialismul real“ din țările situate între Germania și Rusia merită doar șase pagini într-o carte de aproape șase sute de pagini, infamele procese politice din anii 1950 ocupând mai puțin de un paragraf. În analiza ușor revizionistă